

УДК: 351/354:167.7

DOI: <https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-18-3-439-455>

Сушиї Олена Володимирівна,
доктор наук з державного управління,
завідувачка лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15, тел.: +38 (067) 910 99 26, e-mail: a_s_y2000@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-4364-7571

Сушиї Елена Владимировна,
доктор наук по государственному управлению, заведующая лабораторией методологии психосоциальных и политико-психологических исследований, Институт социальной и политической психологии НАПН Украины, 04070, г. Киев, ул. Андреевская, 15, тел.: +38 (067) 910 99 26, e-mail: a_s_y2000@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-4364-7571

Sushyi Olena Vladimirovna,
Doctor of Science in Public Administration, Head of department, Institute of Social and Political Psychology of the NAES of Ukraine, 04070, Kyiv, Str. Andriivska, 15, tel.: +38 (067) 910 99 26, e-mail: a_s_y2000@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-4364-7571

СОЦІАЛЬНА АРХЕТИПІКА НА СЛУЖБІ ДЕРЖАВНОГО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Презентовано аналітичну проекцію соцієтальної кризи в Україні. Описано системи координат, що виявляють відповідні зрізи соцієтальної кризи, а саме: системні координати, відображені кризою основних сфер соціальної системи (політико-правової, економічної, соціальної, культурної); структурні координати, полюси якої складає криза інституцій; криза інтересів та цілей; криза цінностей; криза ідентичностей; темпоральні координати, що відтворюють кризові цикли національно-державного розвитку України; соціально-психологічні координати, що дають змогу розглянути проблему кризової (масової) свідомості на рівні соціально-психологічних феноменів (за домінуючим типом соціальних переживань та формами соціально-психологічного мислення). Кожен з кризових зрізів характери-

зує цілком конкретну сторону соціетальної кризи, яка може розглядатися як у відносній автономності, так і у щільній взаємозалежності з іншими її сторонами. У своєму поєднанні в кожному новому зрізі компоненти соціетальної кризи відтворюють її нову якість (ефект синергії). У сукупності вони формують складну (багатофакторну), суперечливу (різновекторну) та динамічну архітектуру соціетальної кризи в Україні, де кожне явище (її структуруючий компонент) можна розглядати і як причину, і як наслідок конфліктно-конфронтаційних тенденцій національно-державного розвитку України. Стверджується, що глибока соціетальна криза актуалізує проблему забезпечення безпеки і стабільності сталого розвитку в Україні. У свою чергу, практична реалізація концепції сталого розвитку в Україні в умовах соціетальної кризи залежить від ефективності державного антикризового управління, його стратегії і тактики, можливостей прогнозування та врахування ризиків, що провокують кризові стани. Здійснена аналітична проєкція соціетальної кризи розкриває потенціал та можливості соціальної архетипіки як діагностичного інструментарію державного антикризового управління.

Ключові слова: антикризове управління, державне антикризове управління, криза, соціетальна криза, соціальна архетипіка.

СОЦИАЛЬНАЯ АРХЕТИПИКА НА СЛУЖБЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация. Представлена аналитическая проекция социетального кризиса в Украине. Описаны системы координат, в которых проявляются соответствующие срезы социетального кризиса, а именно: системные координаты, отражающие кризис основных сфер социальной системы (политико-правовой, экономической, социальной, культурной); структурные координаты, отражающие такие полюсы, как: кризис институтов, кризис интересов и целей, кризис ценностей, кризис идентичности; темпоральные координаты, отражающие кризисные циклы национально-государственного развития Украины; социально-психологические координаты, позволяющие рассмотреть проблему кризисного (массового) сознания на уровне социально-психологических феноменов (за доминирующим типом социальных переживаний и формами социально-психологического мышления). Каждый из кризисных срезов характеризует вполне конкретную сторону социетального кризиса, который может рассматриваться как в относительной автономности, так и в плотной взаимозависимости с другими его сторонами. В своем сочетании в каждом новом срезе компоненты социетального кризиса воспроизводят его новое качество (эффект синергии). В совокупности они формируют сложную (многофакторную), противоречивую (разновекторную) и динамическую архитектуру социетального кризиса в Украине, где каждое явление (его структурный компонент) можно рассматривать и как причину, и как следствие конфликтно-конфронтационных тенденций национально-государственного развития Украины. Утверждается, что глибо-

кий социетальный кризис актуализирует проблему обеспечения безопасности и стабильности устойчивого развития в Украине. В свою очередь, практическая реализация концепции устойчивого развития в Украине в условиях социетального кризиса зависит от эффективности государственного антикризисного управления, его стратегии и тактики, возможностей прогнозирования и учета рисков, которые провоцируют кризисные состояния. Осуществленная аналитическая проекция социетального кризиса раскрывает потенциал и возможности социальной архетипики как диагностического инструментария государственного антикризисного управления.

Ключевые слова: антикризисное управление, государственное антикризисное управление, кризис, социетальный кризис, социальная архетипики.

SOCIAL ARCHETYPIC AT THE SERVICE OF PUBLIC ANTI-CRISIS MANAGEMENT

Abstract. The article presents an analytical projection of the societal crisis in Ukraine. Its coordinate systems are described, in which the corresponding sections of the social crisis are manifested, namely: system coordinates reflect the main spheres of the societal system crisis (political and legal, economic, social, cultural); structural coordinates reflect such poles as: a crisis of institutions, a crisis of interests and goals, a crisis of values, a crisis of identity; temporal coordinates reflect the crisis cycles of the national-state development of Ukraine; socio-psychological coordinates allow us to consider the problem of crisis (mass) consciousness at the level of socio-psychological phenomena (behind the dominant type of social experiences and forms of socio-psychological thinking). Each of the crisis sections characterizes a quite specific side of the societal crisis, which can be considered both in relative autonomy and in tight interdependence with its other parties. In its combination, in each new slice, the components of the societal crisis reproduce its new quality (synergy effect). Together, they form a complex (multifactorial), contradictory (multi-vector) and dynamic architectonics of the societal crisis in Ukraine, where each phenomenon (its structural component) can be viewed both as a cause and as a result of the conflict-confrontational tendencies of the national-state development of Ukraine. It is argued that a deep societal crisis actualizes the problem of ensuring security and stability of sustainable development in Ukraine. In turn, the practical implementation of the concept of development of the situation in Ukraine in the context of a social crisis depends on the effectiveness of state crisis management, its strategy and tactics, the ability to predict and take into account the risks that provoke a crisis situations. The analytical projection of the societal crisis reveals the potential and possibilities of the social archetypika as a diagnostic tool of the public crisis management.

Keywords: crisis, societal crisis, crisis management, public crisis management, social archetypika.

Постановка проблеми. Наш час називають ерою криз: кризи різних масштабів, рівнів та порядків стали невід’ємною складовою сучасного світу, який пристосовується до існування в кризових умовах. І ця справа стає дедалі складнішою, оскільки на відміну від своїх, так би мовити, класичних аналогів у минулому, сучасні кризи відбуваються у формі спонтанного мутагенезу. Само тому, точніше буде сказати, що ми існуємо у добу соціетальних криз. Мутація криз, утворення нових складних форм за рахунок комбінацій кризових елементів, перетворення криз в “самопідживлюваний процес” шляхом відтворення або перетікання в нові формати – такою є нова реальність соціетальної кризи. Кризу саме такого масштабу спостерігаємо нині в Україні. По суті маємо справу одразу з кількома кризами, що розташовувалися на всіх рівнях соціального простору (мікро-, мезо-, макрорівні): від особистісного до соціетального. Одні з них виникли майже одночасно, інші внаслідок раніше посталих, але незавершених криз.

Глибока соціетальна криза в Україні актуалізує проблему забезпечення безпеки і стабільності сталого розвитку. У свою чергу, практична реалізація концепції сталого розвитку України в умовах соціетальної кризи залежить від ефективності державного антикризового управління, його стратегії і тактики, можливостей прогнозування та врахування ризиків, що провокують кризові стани.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що теорія антикризового управління активно

розвивається впродовж останніх десятиріч, значна кількість наукових робіт у цій царині переважно стосуються антикризового управління окремими підприємствами або ж соціально-економічними системами, тоді як проблемі державного антикризового управління дослідники приділяють набагато менше уваги (О. Адамська, А. Бабич, Т. Безверхнюк, К. Вороніна, В. Дзюндзюк, Л. Костецька, Н. Ліба, С. Ставченко, І. Чикаренко, І. Ярова).

Антикризове управління (АКУ) сучасні дослідники розуміють як тип управління, зорієнтоване на передбачення, розпізнавання кризових ситуацій, а також як готовність до управління в умовах кризи та виходу з нього з новим імпульсом подальшого розвитку організації, певної галузі чи системи у цілому. Значний акцент робиться, з одного боку, на розумінні суб’єктивних і об’єктивних причин виникнення кризи в умовах циклічного розвитку системи (галузі, організації) [1], а з іншого – на аналізі процесів, що забезпечують синергію, тобто ситуації, коли ціле більше за просту суму його частин [2]. Стратегія АКУ вважається ефективною за умови, що в кризовому стані успішна діяльність в одному напрямі не компенсує невдачі або провал в іншому. Відповідно в ситуації невизначеності мета антикризового управління полягає у розробці та реалізації антикризових рішень, спрямованих на комплексну нейтралізацію найбільш небезпечних чинників, що призводять до кризового стану. В свою чергу, діагностика розвитку системи (галузі, організації), виявлення пасток і протиріч, що призводять до кризово-

го стану, є першочерговим завданням АКУ.

Наразі немає сперечань в тому, що вивчення та прогнозування кризових ситуацій має ґрунтуватися на міждисциплінарному підході, з позицій економіки, соціології управління, теорії менеджменту, соціальної психології (психології індивідуальної та групової поведінки) тощо, відповідно антикризове управління як теоретична дисципліна може успішно розвиватися, інтегруючи концепції та методи цих та інших наук. Однак, тут, на мій погляд існує кілька проблем, особливо небезпечних в контексті державного антикризового управління. По-перше, напрацювання названих галузей наукового знання використовуються хаотично: у складному кризовому явищі виокремлюються деякі сторони або аспекти, які досліджуються з позицій конкретних наукових дисциплін, а потім з отриманих даних робиться спроба відтворити цілісну картину причин і наслідків кризи, що впливає на систему (галузь, організацію). Як результат, отримується дихотомічна транскрипція кризи (що може бути символічно виражено, як: $2 + 2 = 4$) і полишається за лаштунками уваги її сенергетичний ефект (що може бути символічно виражено, як: $2 + 2 = 5$). Через це вироблення та запровадження антикризової стратегії неминуче потрапляє у пастку, коли можливий успіх опанування певних кризових виявів на одному етапі чи в окремо взятій сфері нівелюється невдачею на іншому етапі чи іншій сфері (що може бути символічно виражено, як: $1 \times 0 = 0$, тоді як має бути так: $1 \times 1 = 1$).

По-друге, науково-експертне середовище доволі консервативне по своїй суті, а відтак — прагне застосовувати звичні підходи та методи й з підозрою ставиться до експериментальних методологічних розробок, допоки вони не набули загального визнання. У цьому аспекті почасти недооцінюється значущість аналізу ірраціональної сфери масової (колективної) свідомості, в єдності її свідомих та несвідомих компонентів. Майже зовсім поза увагою лишаються можливості соціальної архетипіки насамперед на початковому етапі АКУ — діагностиці кризових станів і процесів, що дозволяє зануритися у глибинні шари колективного несвідомого. Можливо, саме у ракурсі, де архетип виступає горизонтом і контекстом розуміння феноменів соціальної дійсності та, водночас, феноменом специфічного психосоціального процесу, що лежить в основі нової суспільної та владно-управлінської реальності, можемо отримати альтернативну візію причин та наслідків виникнення кризової ситуації та шляхів їх опанування.

Наразі маємо ситуацію, коли реальний стан суспільних перетворень в Україні, у тому числі державне антикризове управління, не відповідає сучасним масштабам змін. Іншими словами, сучасний соціальний досвід в Україні, як справедливо зазначає С. Римаренко, здебільшого спирається на минулі соціальні схеми та патерни, які не можуть продукувати реальні зміни в суспільстві, оскільки попри те, що втратили свою легітимність, все ж таки залишаються, по суті, “керівною та спрямовуючою силою” [3, с. 179]. Так виникає осо-

бливий кризовий стиль суспільного руху, властивий пострадянським державам. Він характеризується, за влучним спостереженням А. Баби-ча тим, що суперечності суспільного розвитку не зникають незабаром після їх виявлення в результаті коригування вибраного курсу при збереженні його загальної спрямованості, а залишаються і розвиваються, генеруючи чергову “лжетенденцію”, поки не приводять до нової кризи. У подібних умовах вихід з чергової кризи — це ще не стабілізація і навіть не рух до неї, а пролог наступної кризи [4].

Мета статті — розкрити потенціал соціальної архетипіки як наукового підходу та діагностичного інструментарію з арсеналу державного антикризового управління, що дає змогу зробити аналітичну проєкцію соціальної кризи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна наукова спільнота немає достатньо сформованої думки щодо соціальної архетипіки як міждисциплінарного напрямку досліджень та її методологічних засад. Підставою для критичних суджень з боку одних є неоднозначне ставлення до вчення К. Юнга про архетипи колективного несвідомого та психоаналітичного напрямку в цілому, який іронічно проголосили “новою релігією ХХ ст.”. Інші зневажливо називають соціальну архетипіку псевдонаукою, що позиціонується як панацея для розв’язання усіляких соціальних негараздів сьогодення.

У своїх попередніх публікаціях [5–7] неодноразово підкреслювалося, що актуалізація проблеми масового (колективного) несвідомого, у

тому числі архетипу, який виступає горизонтом та контекстом розуміння феноменів соціальної дійсності, є не тільки і не стільки повернення до архаїчних засад духовності, скільки спрямованість у майбутнє, адже архетипи утілюють надії і мрії народу. В архетипних уявленнях, образах, символах тощо прихована глибинна природа бажань, очікувань, прагнень та надій людей, які виникають у результаті спільної роботи свідомості та колективного несвідомого. І оскільки архетип можна розглядати як інформацію, яка має соціально-управлінську цінність, тому звернення до соціальної архетипіки в сучасному суспільствознавстві, зокрема в публічному управлінні, є цілком закономірним.

Однак, наразі існує потреба у зниженні градусу критичного ставлення до соціальної архетипіки та делікатному корегуванні її сприйняття науково-експертною спільнотою як міждисциплінарного напрямку досліджень у предметному полі публічного управління. Розв’язання поставленого завдання залежатиме від дотримання низки умов. По-перше — коректного використання ідей, які вплинули на становлення і розвиток соціальної архетипіки, насамперед до концепції К. Юнга “про архетипи колективного несвідомого”, а також соціально-психологічних концепцій, що можуть застосовуватися для її репрезентації, зокрема: концепції “соцієтальної психіки” (О. Донченко), “універсального епохального циклу” (Е. Афоніна, А. Мартинова), “соціально-психологічного мислення” (М. Слюсаревського) тощо. По-друге — адекватного розуміння як го-

ризонту можливостей соціальної архетипіки, що визначається її оригінальними способами пояснення і методами аналізу важко вловимих соціальних явищ, що може стати орієнтиром для подальших теоретичних та емпіричних пошуків, так і теоретичної та практичної обмеженості архетипного підходу. Саме тому соціальна архетипіка позиціонується як міждисциплінарний напрям досліджень, який, зокрема, може ефективно застосуватися на початковому – діагностичному етапі АКУ.

Соціальна архетипіка не універсальний науковий апарат і не ортодоксальне наслідування ідей юнгіанства. Скоріше – це науковий інструментарій, який дозволяє встановити закономірності та особливості сучасного соціального розвитку, доторкнутися до глибинної природи сучасних загроз, розібратися з широкою палітрою нових мотивів людського розвитку, передбачити ймовірні сценарії майбутнього, а головне – запропонувати сповнене консенсусу бачення можливих шляхів розв’язання вузлових проблем сьогодення й прийдешнього. Його практичне застосування має чималий потенціал, спроможний забезпечити ефективне вирішення актуальних проблем, що виникають у ході суспільної трансформації. А подеколи це – просто метафора, за посередництвом якої дослідника запрошують поринути у більш ширший психосоціальний і соціокультурний контекст соціальних явищ та процесів. Саме на основі цих постулатів пропонуємо здійснити діагностику соціетальної кризи в Україні та визначити систему її координат.

Будемо виходити з того, що криза – це природна фаза розвитку будь-якої системи. Однак затяжна, хронічна криза вкрай небезпечна й загрожує існуванню будь-якої системи. У соціальних науках під кризою розуміється гостра форма вияву соціальних суперечностей, що робить неможливим стабільний, сталий розвиток суспільства в цілому або його життєво важливих підсистем. Через це поняття “соціальної кризи” вживається у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні поняття “соціальної кризи” визначається такою максимомою: будь-яку кризу, пов’язану з розвитком суспільства можна вважати соціальною. Вони можуть бути трансформаційними, циклічними, системними/структурними, кон’юнктурними, місцевими, локальними, регіональними тощо. Поняття соціальної кризи у вузькому значенні застосовується при розмежуванні сфер життя суспільства. Тобто можна говорити про кризу економічну, політичну, соціальну, психологічну [8]. Поняття “системної кризи” можна визначити як поєднання криз економічного, політичного, соціального, психологічного, де об’єктивність загострення ситуації поєднується з суб’єктивними факторами, вираженими у “кризовій свідомості”, що може виявлятися як у формі гострого протесту, так і у формі політичної апатії і цинізму [9, с. 101]. У випадку, коли кризи охоплюють соціальні одиниці різного рівня, в їх, так би мовити, інтегральному, загально-системному розумінні – все суспільство, його основні системи та підсистеми, інститути, відносини і про-

цеси — говоримо про соціетальну¹ кризу.

Поняття “соціетальна криза” багатопланове й неоднозначне. Щоб дати змістовне обґрунтування цього терміна, спершу, мабуть, потрібно було прочитати академічну лекцію з курсу соціології на тему “Суспільство як соціетальна система”, простеживши еволюцію застосування цього поняття у творах класиків західної соціологічної думки Е. Дюркгейма, М. Вебера, Т. Парсонса, П. Сорокіна та ін. За браком обсягу публікації, зазначу, що поняття “соціетальне” застосовується у тих випадках, коли йдеться про характеристики, поняття та процеси, що належать до макрорівня функціонування соціуму, і які забезпечують збереження і цілісність суспільства,

консолідацію і відтворення соціального життя. На соціетальному рівні соціальна система виходить на якісно інший рівень інтеграції соціальної системи, тому в узагальненому вигляді соціетальну систему можна схарактеризувати формулою: “цілісність, що значно масштабніша за загальну кількість (суму) формуючих її елементів”.

Соціетальна система постійно відтворює соціальну якість своїх структур і відповідно соціальні якості індивідів і груп індивідів, включених у їх функціонування. Якщо цей процес відповідає належним, скажімо так, “ідеальним” (у розумінні М. Вебера) правилам гри, виникає тенденція адаптації до форм і способів функціонування соціетальної системи її

¹ Поняття “соціетальне” з’являється у соціологічній теорії на межі XIX–XX ст. (У. Самнер, А. Келлер, Т. Парсонс, П. Сорокін та ін.), коли постала потреба у поняттях, спроможних відобразити сутність нової хвилі трансформаційних процесів на макрорівні, натомість традиції вживання терміна “соціальне” у західній емпіричній соціології не відповідали цьому завданню. Американський соціолог У. Самнер за допомогою цього терміна прагнув виокремити закономірності певної колективної або групової організації діяльності індивіда. Його учень та послідовник А. Келлер використовує це поняття для соціологічного аналізу організаційних аспектів життєдіяльності суспільства, прагнучи побудувати цілісну теорію соціетальної еволюції [10]. Т. Парсонс застосовує поняття “соціетальний”, характеризує процеси, які відбуваються в суспільстві загалом (макрорівень), тобто коли йдеться про характеристики, поняття та процеси, які належать до рівня сконсолідованості суспільства в цілому, а поняття “соціальне” — до соціальних явищ та процесів (мікрорівень). Специфіка суспільства як особливого типу соціальних

систем, за Т. Парсонсом, полягає в тому, що, з одного боку, воно являє собою соціетальну спільноту з адекватним рівнем інтеграції (або солідарності) та характерним статусом членства, а з іншого — соціетальна спільнота являє собою складну мережу взаємопроникаючих колективів та колективних лояльностей, систему, для якої характерні диференціація та сегментація [11]. Про соціетальні соціальні зміни пише П. Сорокін у своїй чотиритомній монографії “Социальные и культурные изменения” [12]. Соціальну систему науковець уявляє як макроскопічний, інтегральний та динамічний культурно-соціетальний комплекс і вважає, що її складають “особистість, суспільство та культура як нерозривна тріада”. Жодний з компонентів цієї нерозривної тріади — особистість як суб’єкт взаємодії; суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з її соціокультурними відносинами та процесами; культура як сукупність значень, цінностей та норм, якими володіють взаємодіючі особи, та сукупність носіїв, які об’єктивують, соціалізують та розкривають ці значення — не може існувати поза двома іншими [13].

структурних і особистісних елементів, які разом, відповідно утворюють нову якість соціальної системи, що матиме ознаки виразної динаміки її розвитку (еволюції, прогресу). Якщо ж у процесі поведінки соціальної системи мають місце “підміна” функцій, коли суб’єкти соціальних відносин, включені у функціонування даної системи, починають виконувати невластиві їй функції; або посилюється “некомпетентність” особистісних елементів даної структури, внаслідок цього порушується баланс у функціонуванні як структурних, так і особистісних елементів системи. В такому випадку поведінка соціальної системи стає дисфункціональною. Власне, обидві описані тенденції поведінки соціальної системи діалектично пов’язані між собою, ці процеси з тією чи іншою інтенсивністю наскрізь пронизують суспільство на всіх — від мікро- до макрорівнях.

Незважаючи на те, що термін “соціетальне” міцно закріпився у науковому тезаурусі у широкому значенні загальносистемного, соціетальна криза не зводиться до системної соціальної кризи, тобто вона не є редукцією кризи політичної, економічної, ідеологічної, соціокультурної. Так, з одного боку, вона виникає в результаті накопичення системних протиріч та вбирає в себе різноманітні кризи системного характеру, але з іншого боку — є уособленням структурної кризи (інституцій, цілей або цінностей), яка впливаючи на інші структурні елементи соціальної системи зазнає зворотного впливу кризи, спровокованої нею самою.

Соціетальна криза в Україні виникла не випадково і це не винятковий

випадок української трансформації. Для уточнення її змістового контексту слід нагадати, що з руйнуванням радянської системи новостворені незалежні національні держави — колишні радянські республіки — постали перед необхідністю радикального переформатування соціально-економічних і політичних основ та базових цінностей суспільної організації з метою виходу країни на нові рейки суспільного та державного розвитку. У найзагальнішому розумінні це означало перехід від тоталітарної політичної системи правління до демократичної, від планової економіки до ринкової, від єдиної вірної комуністичної ідеології до плюралізму думок, від цензури до свободи слова, від цінностей колективізму до громадянських та політичних прав і свобод, від патерналістсько-підданської до громадянської політичної культури, від командно-адміністративних до цивілізованих “правил гри” та ще багато іншого з того, що унаочнює глобальну стратегію лібералізації, як модифікації взаємовідносин держави та громадянського суспільства, і демократизації, як модифікації взаємовідносин між державою та політичною спільнотою.

Варто зазначити, що постсоціалістична трансформація, яка розгортається як соціетальний процес, має своїм наслідком, насамперед, ускладнення (багатовимірність) соціального простору. Саме тому фундаментальні зміни у системі “людина — суспільство — держава” даються взнаки розгортанням системних дисфункцій, що усебічно пронизують соціальну тканину. Поширення їх ланцюжкових виявів у різних сферах

суспільної життєдіяльності неминуче набуває ризомний характер. У зв'язку з цим параметри соціетальної кризи доволі природно структуруються відносно кількох залежних систем координат, що оприявлюють відповідні зрізи соціетальної кризи в Україні, а саме:

- системні координати, уявлені кризою основних сфер соціальної системи: політико-правової, економічної, соціальної, духовної;
- структурні координати, полюси якої складають криза інституцій; криза інтересів та цілей; криза цінностей; криза ідентичностей;
- темпоральні координати, що відтворюють кризові цикли національно-державного розвитку України;
- соціально-психологічні координати, що дозволяє розглянути проблему кризової (масової) свідомості на рівні соціально-психологічних феноменів (за домінуючим типом соціальних переживань та формами соціально-психологічного мислення).

Контурна двовимірна модель соціетальної кризи (системно-структурні координати). У своїх системно-структурних координатах соціетальна криза має два виміри: одна площина представлена як криза основних сфер соціальної системи: політико-правової, економічної, соціальної, духовної; друга — як криза її основних структурних компонентів: інституційна криза (деформація – розпад); ціннісна криза (конфлікт – нівелювання), криза інтересів та цілей (зіткнення – боротьба); криза ідентичностей (поляризація – розмивання). Системна і структурна кризи взаємопов'язані та взаємозалежні, вони утворюють щільну

сполуку системних дисфункцій, що переходять з однієї площини в іншу. Одні виникають у ході безпосередніх змін в основних сферах суспільної життєдіяльності (основні — криза економічна, політико-правова, соціокультурна, похідні від них, часткові — фінансова, парламентська, партійна, міграційна, інформаційна тощо), інші — постають внаслідок диспропорції в розвитку її сегментів в ході структурних змін та трансформацій. Своє оприявлення кризові явища набувають на двох основних рівнях: інституційному та ціннісному, які перебувають у тісному двосторонньому взаємозв'язку. Їх продовженням та доповненням стають конфлікт інтересів та конфлікт ідентичностей. Нерозв'язані суспільно важливі проблеми неминуче породжують конфлікти, а невирішені конфлікти ведуть до системної кризи. Своєю чергою нерозв'язана системна криза спричинює нові спалахи конфліктів, що призводить до чергової системної кризи. Інституції, цінності, інтереси та ідентичності рівноцінно належать до всіх підсистем і сфер суспільної життєдіяльності, забезпечуючи соціетальну цілісність суспільства, та, відповідно, складають підсистемні (структурні) компоненти соціетальної кризи: інституційна криза, криза цінностей, криза інтересів та криза ідентичностей.

Циклічна модель соціетальної кризи (темпоральні координати). Хвилеподібність націє- та державотворчих процесів, з припливами та відпливами, наростанням кризових явищ та їх подоланням дає можливість систематизувати часові ритми та періоди соціетальної кризи в Україні у відпо-

відних темпоральних координатах². Останні, фактично, співпадають з термінами президентських каденцій [14] та виявляють хвилеподібну (циклічну) динаміку змін в тенденціях “демократичного просування” та “авторитарного відкочування”, що характеризує нинішній загально-системний кризовий стан розвитку суспільства і держави [15]. У перехідні етапи розвитку складних соціальних систем зміни соціально-політичних траєкторій у двох кардинальних аспектах — системи цінностей та інституційної структури — можуть сприяти подальшому розвитку суспільної системи як у бік демократії, так і у бік автократії. Однак, досить тернистий шлях демократичного реформування свідчить, що у процесі суспільної трансформації кардинальні зміни відбуваються не лише на зовнішньому — соціально-інституціональному рівні суспільної системи, але й у глибинних структурах психічного буття людей. Можна сказати, що міра послаблення чи посилення авторитарних тенденцій та, відповідно, зміцнення чи послаблення демократичних засад в ході системних перетворень визначається в цілому співвідношенням психосоціальних, соціокультурних та інституційних компонентів. Власне ця обставина допомагає осмислити специфіку розгортання соціальної кризи в Укра-

їні у темпоральних координатах, оскільки саме у такому ракурсі — на рівні розбудови демократичної держави, становлення громадянського суспільства та формування нової соціетальної ідентичності — увиразнюються інституціональні, соціокультурні, та психосоціальні особливості трансформаційних змін українського суспільства і держави [детальніше див.: 15; 17].

Соціально-психологічна модель соціетальної кризи (соціально-психологічні координати). Соціально-психологічна інтерпретація соціетальної кризи в Україні дає можливість поринути у більш широкий психосоціальний і соціокультурний контекст соціальних явищ і процесів, що гальмують перебіг українського націєта державотворення, та здійснити його “архетипну реконструкцію”. В умовах кардинальних соціетальних змін, оприявленням яких є, у тому числі, соціетальна криза, відбувається акцентуація архетипних програм конфлікту (термін Д. Львова [18]). Останні можуть привнести як потенційні елементи дестабілізації, так і латентні засоби інтеграції та оптимізації соціальної системи. Однак, оскільки архетип організовує і структурує “патерн”, в який можуть бути вкладені різні конкретні наповнення, він може виконувати як стабілізуючі, так і дестабілізуючі функції в суспільстві. Наприклад, культурні стереотипи, агресивні кліше, подеколи і відверта ворожість тощо здатні настільки глибоко проникнути в масову (колективну) свідомість/несвідоме, що стають формулою “думання” людей про самих себе та “діяння”, згідно з заданою програмою.

² Поняття “темпоральність” застосовуємо, за М. Гайдеггером, в онтологічному аспекті як горизонт для розуміння буття, що стає зрозумілим лише в обрії часовості [16]. У цьому сенсі поняття темпоральності не тотожне поняттю фізичного часу: час фізичний слід строго відрізнити від часу онтологічного, тобто змінюваності буття.

Іншими словами — перетворюються на форму соціально-психологічного мислення, яка містить конфліктологічний потенціал. Тобто, архетипну програму конфлікту трактуємо як форму соціально-психологічного мислення, що містить конфліктологічний потенціал і потребує своєї деактивації. Відповідно, можна припустити, що ціннісні орієнтири, що уособлюють візії бажаного майбутнього та живляться принципами творчої діяльності людини, також вкорінені у масову (колективну) свідомість/несвідоме, а відтак — складають архетипну програму консолідації як форми СПМ, що містить націєтворчий потенціал та потребує своєї активації [детальніше див.: 19].

Отже, наразі потрібно пояснити принцип, за яким у окреслених координатах відтворюється складна (багатофакторна), суперечлива (різновекторна) та динамічна конструкція соціальної кризи в Україні, де кожне явище можна розглядати і як причину і як наслідок конфліктно-конфронтаційних тенденцій національно-державного розвитку України. Для цього пропонуємо маленьку мисленнєву вправу. Уявіть кілька різних предметів з нашого повсякдення: стаканчик, що складається за принципом гармошки з кілець різного діаметра, які при розкладанні утворюють герметичний конусоподібний стаканчик; фігурку матрьошки, що складається/розкладається за принципом розташування одної фігурки всередині іншої, яка, в свою чергу, знаходиться всередині третьої і т. д.; дитячу іграшку — пірамідку, що складається/розкладається з кілець за принципом від найбільшого

до найменшого; зрештою — збірні об'ємні головоломки (пазли) різної складності і конфігурації, що дають повне уявлення про предмет моделювання та розвивають просторове мислення.

Далі спробуйте скласти 3-D проєкцію соціальної кризи в Україні за принципом створення системи кожного нового рівня соціальної кризи з систем попереднього рівня та попередніх рівнів. Почніть з її найглибших соціально-психологічних координат, оприявлених через архетипну програму конфлікту, що розкриває особливості кризової (масової) свідомості українців на рівні соціально-психологічних феноменів (за домінуючим типом соціальних переживань та формами соціально-психологічного мислення) та відповідних до них практик. Далі просувайтесь через темпоральні координати соціальної кризи, що відтворюють кризові цикли національно-державного розвитку України, де на рівні розбудови демократичної держави, становлення громадянського суспільства та формування нової соціальної ідентичності увиразнюються інституціональні, соціокультурні та психосоціальні особливості трансформаційних змін українського суспільства і держави. Зрештою переходить через системно-структурні координати, уявлені, кризою основних сфер соціальної системи: політико-правової, економічної, соціальної, духовної, полюси якої складають криза інституцій; криза інтересів та цілей; криза цінностей; криза ідентичностей.

А тепер спробуйте зробити миттєвий “знімок” соціальної кризи в

Україні, оприявлений, з одного боку, у міфологемах-ідеологемах “розколотої України” та “дихотомічності української національної ідентичності”, що відображають поляризованість українського суспільства (можна навести й інші приклади: казус Н. Савченко, сага М. Саакашвілі, фантом слуги народу), з другого — пульсарами президентських перегонів, що абсолютизують протистояння когнітивного та афективного, раціонального та ірраціонального, реального та ідеального, свідомого та несвідомого у суспільно-публічному дискурсі, що оголило, з третього, повну немічність інституційних, ціннісних, світоглядних та навіть самозбережувальних засад національно-державного розвитку України. Такий вигляд (у першому наближенні) наразі має соціетальна криза в Україні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Антикризова політика, особливо в реаліях сучасної України, може бути дійсно ефективною — тобто такою, що спроможна вивести країну з наявної, вкрай несприятливої ситуації на рейки сталого розвитку, — лише в тому випадку, якщо буде дійсно системною. Іншими словами, реагуючою не на окремі кризові явища, але яка враховує всю сукупність криз, з якими доводиться мати наразі справу, а також причини, що їх спонукали та, можливо, мають спільне коріння.

Кожен з описаних кризових зрізів характеризує цілком конкретну сторону соціетальної кризи, яка може бути розглянута як у відносній автономності, так і у щільній взаємозалежності з іншими її сторонами. У своєму поєднанні в кожному новому

зрізі компоненти соціетальної кризи відтворюють її нову якість. Відповідно, у своїй сукупності вони формують складну (багатофакторну), суперечливу (різновекторну) та динамічну архітектуру соціетальної кризи в Україні, де кожне явище (її структуруючий компонент) можна розглядати і як причину і як наслідок конфліктно-конфронтаційних тенденцій національно-державного розвитку України. Фактично маємо багатофакторну модель соціетальної кризи в Україні, що розкриває діалектику консолідаційності та конфронтаційності українського націєтворення, і яка структурується низкою похідних моделей, що послідовно унаслідують її кризові зрізи.

Зазначимо, що за своїми параметрами системою позитивних (консолідаційних) і негативних (деконсолідаційних) значень, просторово-часових і системно-структурних елементів запропонована аналітична конструкція соціетальної кризи наближена до своїх аналогів у точних науках (наприклад у картографії), тобто забезпечує фрейми прив'язки цих даних до відповідної системи координат, дозволяє узгоджувати їх з іншими даними, здійснювати з максимально-високою точністю їх проєкцію, а також широкопрофільну діагностику та експертизу у реальному часі та конкретно-місці. Відповідно, щодо означеної системи координат є сенс розробляти дорожню карту АКУ з метою національного єднання і консолідації українського суспільства в цілому та мінімізації конфронтаційних виявів зокрема.

При розробці антикризових стратегій, слід пам'ятати про те, що фундаментальна відмінність новітніх криз від їх класичних версій полягає в кумулятивному ефекті поєднання і взаємного посилення дисфункцій, що виникають в абсолютно різних сферах і мають відмінну природу. Якщо ж запропоновані експертами/управлінцями антикризові заходи розраховані виключно на подолання вузькоокресленої кризової ситуації та водночас ігнорують інші негативні процеси, які хоч і відбуваються одночасно, але мають іншу природу, такі антикризові рішення ризикують не досягнути належного ефекту.

Соціальна архетипіка має бути включена до пулу діагностичних підходів АКУ. Наразі очевидно, що неявні смисли, пронесені крізь глибини несвідомого, та час, не тільки містять та зберігають життєво впорядковану інформацію, але й виступають глибинними подразниками. Наприклад, при переході соціокультурної міфології у площину політичного пралогічні структури та колективні уявлення стають частиною соціально-політичного повсякдення з його символічними, міфологічними, ритуально-церемоніальними формами, адресованими масовому свідомому та несвідомому. Звідси, власне, й бере свій початок надзвичайно тонка межа, що пролягає між мистецтвом узгодження цілей, принципів, ідеалів та мистецтвом маніпуляції та підміни смислів, цінностей, ідей. Порушення цієї межі відкриває шлях для вияву стихійного масового несвідомого. У такому випадку виникає ситуація, коли раціональна свідомість, що оперує аналізом, логікою, порівнянням,

пошуком розбіжностей, перевіркою інформації та рефлексивною перевіркою власних підстав, вступає у відкриту боротьбу з виявами несвідомого, де працює інший інструментарій: аналогія, ототожнення, емоції, нечуттєвість до суперечностей, образ, синтез. Серед них відсутня рефлексія, що і сприяє безконтрольності його існування [20, с. 25].

Перспективу подальших досліджень визначатиме низка завдань, пов'язаних з аналізом у координатах соціетальної кризи перебігу націє- та державотворчих процесів в Україні, та подальша розробка психологічно обґрунтованих стратегій та технологій антикризового управління, що покращуватиме бачення державно-управлінського корпусу до перспективного та стратегічного мислення, збагачуватиме можливості соціального прогнозування та соціального проектування при стратегічному плануванні сталого розвитку, при моделюванні варіативних сценаріїв суспільного і державного розвитку, при проектуванні та корегуванні перебігу політичних та соціально-економічних реформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Коротков Э. М.* Антикризисное управление: учеб. для бакалавров / Э. М. Коротков. — М. : Юрайт, 2014. — 406 с.
2. *Зуб А. Т.* Антикризисное управление : учеб. для бакалавров / А. Т. Зуб. — М.: Юрайт, 2014. — 343 с.
3. *Римаренко С.* Глобалізація та криза ідентичності / С. Ю. Римаренко // Наукові записки ІШЕНД НАН

- Українт. — 2017. — Вип. 5–6 (91–92). — С. 171–181.
4. *Бабич А. О.* Формування концепції державного антикризового управління в Україні [Електронний ресурс] / А. О. Бабич // Державне будівництво. — 2009. — № 1. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2009_1_6
 5. *Суший О. В.* Соціальна архетипіка як методологічний підхід до пізнання масового (колективного) несвідомого / О. В. Суший // Соціально-психологічне мислення: генеза, основні форми та перспективи розвитку: [монографія] / [М. М. Слюсаревський, В. В. Жовтянська, О. В. Суший, В. О. Татенко та ін.]; за наук. ред. М. М. Слюсаревського. — Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. — 296 с.
 6. *Суший О. В.* Соціальна архетипіка у проблемному полі публічного управління: сучасний стан і перспективи розвитку / О. В. Суший // Публічне урядування. — 2018. — № 4 (14). — С. 325–338.
 7. *Суший О. В.* Теоретичні засади соціальної архетипіки / О. В. Суший // Публічне урядування. — 2016. — № 3 (4). — С. 168–180.
 8. *Протасенко И. Н.* Кризис, общество и государство / И. Н. Протасенко // Социальный кризис и социальная катастрофа / Сб. материалов конф. — СПб.: Санкт-Петербургское философ. об-во, 2002. — С. 151–156.
 9. Кризис в зеркале политической психологии: Круглый стол факультета политологии МГУ / Е. Б. Шестопал, М. Ю. Урнов, В. С. Комаровский, Б. В. Межуев и др. // Полис. Политические исследования. — 2009. — № 5. — С. 99–127.
 10. *Keller A. G.* Societal Evolution: A Study of the Evolutionary Basis of the Science of Society by Albert Galloway Keller / A. G. Keller // Science, New Series. — Vol. 42. — № 1084 (Oct. 8, 1915). — P. 498–499.
 11. *Парсонс Т.* Система современных обществ / Т. Парсонс. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 270 с.
 12. *Сорокин П. А.* Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин. — М.: Академ. проект, 2017. — 964 с.
 13. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. — М.: Политиздат, 1992. — 543 с.
 14. *Войналович В. А., Білошицький С. В.* Консенсусно-компромісні відносини із суспільством у практиці сучасної української держави: тенденції, проблеми, шляхи гармонізації / В. А. Войналович, С. В. Білошицький // Наук. записки ін-ту політ. і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — 2013. — № 6 (68). — С. 29–31.
 15. *Афонін Е. А., Суший О. В.* Закономірності та особливості української суспільної трансформації / Е. А. Афонін, О. В. Суший // Стратегічна панорама : Наук.-практ. журнал. — 2015. — № 1. — С. 94–108.
 16. *Хайдеггер М.* Основные проблемы феноменологии / М. Хайдеггер; пер. с нем. А. Г. Чернякова. — СПб.: Высш. религиозно-философская шк., 2001. — 446 с.
 17. *Суший О. В.* Психосоціальна культура державного управління : монографія / О. В. Суший. — К. : Світогляд, 2012. — 344 с.
 18. *Львов Д. В.* Архетипическая составляющая организационной культуры : автореф. дис. ... канд. филос. наук / Д. В. Львов. — Красноярск, 2012. — 22 с.
 19. *Суший О. В.* Глибинні рифи українського націєтворення: архетипна програма конфлікту / О. В. Суший // Проблеми політичної психології. — 2017. — № 5 (19). — С. 103–121.

20. *Сикевич З. В.* Социальное бессознательное: социологический и социально психологический аспекты / З. В. Сикевич, О. К. Крокинская, Ю. А. Поссель. — СПб.: Питер, 2005. — 266 с.

REFERENCES

1. *Korotkov E. M.* (2014) Antykryzysnoe upravlenye [Crisis management]. Moskva: Yurait [in Russ.]
2. *Zub A. T.* (2014) Antykryzysnoe upravlenye [Crisis management]. Moskva: Yurait [in Russ.]
3. *Rymarenko S.* (2017) Hlobalizatsiia ta kryza identychnosti [Globalization and identity crisis]. Naukovi zapysky IPIEND NAN Ukrainy — Scientific Proceedings of the Institute of Political and Ethnic Studies. Ivan Kuras NAS Ukraine, 5–6 (91–92), 171–181. [in Ukrainian].
4. *Babich A. O.* (2009) Formuvannia kontseptsii derzhavnoho antykryzovoho upravlinnia v Ukraini [Forming of conception of state antikrisis administration in Ukraine]. Derzhavne budivnytstvo — State building, 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_6, [in Ukrainian].
5. *Sushyi O. V.* (2018) Sotsialna arkhetypika yak metodolohichni pidkhid do piznannia masovoho (kolektyvnoho) nesvidomoho [Social archetypica as a methodological approach to the knowledge of the mass (collective) unconscious]. Sotsialno-psykholohichne myslennia: heneza, osnovni formy ta perspektyvy rozvytku — Socio-psychological thinking: genesis, basic forms and prospects of development, (p. 107–125). Kropyvnytskyi : Imeks-LTD [in Ukrainian].
6. *Sushyi O. V.* (2018) Sotsialna arkhetypika u problemnomu poli publicznego upravlinnia: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku [Social archetypic in the public administration field problem: contemporary state and prospects of development]. Publichne uriaduvannia — Public management, 4 (14), 325–338 [in Ukrainian].
7. *Sushyi O. V.* (2016) Teoretychni zasady sotsialnoi arkhetypyky [Theoretical basis of social archetypiky]. Publichne uriaduvannia — Public management, 3 (4), 168–180 [in Ukrainian].
8. *Protasenko Y. N.* (2002) Kryzys, obshchestvo y hosudarstvo [Crisis, society and state]. Sotsyalnyi kryzys y sotsyalnaia katastrofa — Social Crisis and Social Disaster. (151–156). St. Petersburg, St. Petersburg Philosophical Society [in Russ.].
9. Kruhlyi stol fakulteta politylohyy MHU [Round Table Of The Political Science Faculty, Moscow State University], Shestopal Ye. B., Urnov M. Yu., Komarovskiy V. S., Mezhuiev B. V., Fedosov P. A., Salutskiy A. S., et al. (2009). Kryzys v zerkale polytycheskoi psykholohyy [The crisis in the mirror of political psychology]. Polys. Polytycheskye yssledovanyia — Polis. Political Studies, 5. [in Russ.].
10. *Keller A. G.* (1915). Societal Evolution: A Study of the Evolutionary Basis of the Science of Society by Albert Galloway Keller. Science, New Series, 42(1084), 498–499. [in En.].
11. *Parsons T.* (1998) Systema sovremennykh obshchestv [The system of modern societies]. Moskva: Aspekt Press [in Russ.].
12. *Sorokyn P. A.* (2017) Sotsyalnaia y kulturnaia dynamyka [Social and cultural dynamics]. Moskva: Akademicheskyyi proekt [in Russ.].
13. *Sorokyn P. A.* (1992) Chelovek. Tsyvylizatsiia. Obschestvo [Person. Civilization. Society]. M.: Polytyzdat [in Russ.].
14. *Voynalovych V., Biloshitskiy S.* (2013) Konsensusno-kompromisni vidno-

- syny iz suspilstvom u praktytsi suchasnoi ukrainskoi derzhavy: tendentsii, problemy, shliakhy harmonizatsii [Consensual and compromise relationships with the society in practice of the modern Ukrainian state: tendencies, problems, ways of harmonization]. *Naukovi zapysky IIEEND NAN Ukraini* – Scientific Proceedings of the Institute of Political and Ethnic Studies. Ivan Kuras NAS Ukraine, 6 (68), 29–31 [in Ukrainian].
15. *Afonin E. A., Sushyi O. V.* (2015) Zakonomirnosti ta osoblyvosti ukrainskoi suspilnoi transformatsii [Ukrainian laws and features transformation]. *Stratehichna panorama* – Strategic panorama, 1, 94–108 [in Ukrainian].
 16. *Khaideher M.* (2001) Osnovnye problemy fenomenologii [The main problems of phenomenology]. St. Petersburg: Vysshiaia relihiozno-filosofskaia shkola [in Russ.].
 17. *Sushyi O. V.* (2012) Psykhosotsialna kultura derzhavnoho upravlinnia : monohrafiia [Psychosocial culture of public administration]. Kyiv: Svitohliad [in Ukrainian].
 18. *Lvov D. V.* (2012) Arkhetypicheskaia sostavliaiushchaia orhanyzatsyonnoi kultury [Archetypical component of organizational culture]. Krasnoiarsk [in Russ.].
 19. *Sushyi O. V.* (2017) Hlybynni ryfy ukrainskoho natsiitvorennia: arkhetypna prohrama konfliktu [Deep rifies of ukrainian nation-building: Archetypal program of conflict]. *Problemy politychnoi psykholohii* – Problems of political psychology, 5 (19), 103–121. [in Ukrainian].
 20. *Sykevych Z. V., Krokynskaia O. K., Possel Yu. A.* (2005) Sotsyalnoe bessoznatelnoe: sotsyolohycheskyi y sotsyalno psykholohycheskyi aspekty [Social unconscious: sociological and socio-psychological aspects]. St. Peterburh: Pyter [in Russ.].